

5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Бевзенко С.П. – К. : Вища шк., 1980. – 248 с.
6. Брилінський Д. Словник подільського говору / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 116 с.
7. Голоскевич Г.К. Описание говора села Бодачевки (Колодиевки) Ушицкого уезда Подольской губернии // Известия Отделения русского языка и словесности. Акад. Наук. – 1910. – Т. 14. – Кн. 4. – С. 107–131.
8. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля : історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балущок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. – К. : Доля, 1994. – С. 74-84.
9. Дердюк А.Р. Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області. // Зб. студ. наук. праць Київ. пед. ін-ту: іст.-філол. та пед. науки / Київ. пед. ін-т. – К., 1955. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 77–90.
10. Зборовець В. З матеріалів до характеристики мови окремих сільських господарів с.Пановець, Кам'янецької округи // Записки Кам'янець-Подільського наук. при УАН товариства. – Кам'янець на Поділля, 1926. – Т. 1. – С. 9–12.
11. Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Д. Коваленко. – К., 2001. – 20 с.
12. Мединський А.М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.М. Мединський. – К., 2005. – 20 с.
13. Мокієнко В.М. Фразеологія в лемківських говірках Східної Словаччини // Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братислава: Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – С. 5–14.
14. Ткачук П.Є. Фонетическая система западнорудольских говоров украинского языка (Вокализм и консонантизм) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / П.Є. Ткачук. – К., 1975. – 27с.
15. Шеремета Н.П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.П. Шеремета. – К., 2000. – 20 с.
16. Яропуд Л.Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западнорудольском говоре (носитель процессуального и предметного признака; носитель признака) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Л.Г. Яропуд. – К., 1988. – 23 с.
17. Яцимирский Б.М. Описание говора Старой Ушицы, Подольской губернии // Известия Отделения рус. языка и словесности Акад. Наук. – М, 1915. – Т.ХСІV. – Кн. 3. – С. 1–16.

Summary. In the article the area component in Phrazeology is studied, on the material of Podillian dialect it is demonstrated how the phonetic peculiarities, which outline the dialect between others, can exist as components of steady word combinations in lively dialect language.

Key words: Podillian dialect, phrazeological units, phrazeological unit component, phonetical features.

Отримано: 29.10.2012 р.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-3

Р.В. Козак

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті розкриваються ще недостатньо дотепер описані проблеми щодо особливого інтересу сучасної лінгвістичної науки до питань культурної зумовленості функціонування природної мови. Актуальність змісту визначається необхідністю наблизитися до розв'язання однієї з важливих проблем лінгвістики – проблеми експресивного синтаксису і умотивовується актуалізованим інтересом досліджень кінця ХХ – початку ХХІ століття до проблеми співвідношення у мові універсального й національно-специфічного, культурної передумови використання мови, а також можливості вивчення національної картини світу через мовні фактори. Визначається корпус культурно-специфічних експресивних синтаксичних одиниць, котрі найчастіше функціонують у сучасному художньому дискурсі. Проблема національно-культурної специфіки розглядається крізь призму експресивного синтаксису.

Ключові слова: Національно-культурний компонент, експресивна функція мови, експресивність, експресивний синтаксис, художній дискурс, національна картина світу.

Сучасна лінгвістика прикметна тим, що дослідник може акцентувати на найрізноманітніших об'єктах. Вибір теми задекларованого дослідження зумовлений особливим інтересом сучасної лінгвістичної науки до питань культурної зумовленості функціонування природної мови. Відтак за об'єкт маємо реалізацію культурно-специфічними синтаксичними одиницями в текстах сучасного художнього дискурсу однієї з основних функцій мови – експресивної.

Актуальність питань, визначених у статті, мотивуємо необхідністю наблизитися до розуміння природи недостатньо вивченої суттєвої проблеми – проблеми експресивності, експресивного синтаксичного потенціалу мовних одиниць у системі мови, засобів створення експресивного ефекту в мовленні.

Мета статті – через аналіз співвідношення у мові універсального і національно-специфічного, культурної «заданості» використання мови проілюструвати можливості вивчення національної картини світу з огляду на експресивний синтаксис з позиції ролі останнього у створенні в сучасному художньому дискурсі експресивного ефекту.

Визначена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

Визначити перелік культурно-специфічних експресивних синтаксичних одиниць, що вирізняються активністю функціонування в сучасному художньому дискурсі.

Розглянути подаваний ними концептуальний зміст та взаємозв'язок експресивної вживаності із культурною мотивованістю.

У сучасному мовознавстві взаємозв'язок мови і культури підкреслюють без сумніву. Будь-яка мова є невіддільною від культури як її змістового аспекту. Лінгвістичні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ століття відзначені характерним переходом від розгляду досить простих, ізольованих об'єктів дослідження до складніших й ієрархічно організованих. Істотним поняттям концепції людини стає поняття картини світу.

Картину світу в найзагальнішому смислі розуміють як глобальне поняття світу, яке формується в людини як результат її контактів зі світом. Культуру тлумачать як ту частину картини світу, що є відбитком самосвідомості людини. Мова і культура – форми свідомості, що розкривають світогляд людини. Надбані культурні цінності можуть бути подані як ментальні моделі, що формують модальну цілісність висловлення. Мовна свідомість також співвідноситься із світоглядом, відображуваним і фіксованим як ментальні моделі (фонові знання) картини світу, складником якої є культурні цінності. Якщо комуніканти є суб'єктами однієї культури, то їхні фонові знання уможливають усвідомлене спілкування і сприйняття мови.

Раціональне і суб'єктивне в аспекті людської мови нерозривно пов'язане з явищем експресивності, характерної процесові мовотворчості. Експресивність має мовну природу, і ми розглядаємо це явище як результат експресивної функції, що діє через механізми мови, але виявляється лише у мовленні, за межами слова і словосполучення – у висловленні, дискурсі. Вивчаючи закріпленій у певній мові опис картини світу, розглядають, як один із напрямів, закономірність організації дійсності, притаманної для цієї мови, і для її структури, і для національно-культурної свідомості її носіїв. Кожна національна мова характеризується своїми експресивними засобами, і те, що буде експресивним для носія однієї мови, для носія іншої може не бути таким.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття прикметний і з'явою значної кількості художнього дискурсу, відзначеного нетрадиційними прийомами синтаксичних конструкцій, призначених для реалізації прагматичної функції – впливу на читача. У пошуках ефективних прийомів впливу сучасні автори Галина Тарасюк, Ірен Роздобудько, Міла Іванцова, Лариса Денисенко, Юрій Винничук, Юрій Андрухович, Марія Матіос та інші використовують такі особливості і властивості мовлення, які загострюють і підтримують увагу читача, тобто, вдаються до найвиразніших, нестандартних модусів подання інформації, використовуючи різні засоби мови: лексичні, морфологічні, пунктуаційні тощо. Проте найефективнішим засобом впливу найчастіше є синтаксис, названий ще у 60-і роки минулого століття **експресивним**.

Зв'язок експресії із силою впливу особливих синтаксичних структур знайшов свій розвиток у працях Г.Акімової, Л.Майорової, С.Андріянової, М.Лужковської тощо. Автори, що пов'язують експресію у синтаксисі зі стилістикою, розглядають її як художній прийом, що відзначається виразністю й навмисністю. Такий підхід має місце у працях В.Виноградова і його послідовників, котрі виділяють серед експресивних, конструкції з логічним зсувом, смислові відношення між частинами яких не проглядаються зі сполучників, а мотивуються чи то натяками, чи то підрозумінням, чи то через співставлення предметних значень синтагм, досліджуються стилістичні прийоми зевгми й хіазму.

У межах художнього дискурсу експресивний синтаксис (ЕС) постійно розширює потенціал впливу, видозмінюється, а, відтак, потребує подальшого вивчення.

ЕС відзначений більшою впливовою силою, виразністю, часто – образністю, емоційністю, стилістичним забарвленням. Високого впливового ефекту досягають через подрібнення, дезінтеграцію синтаксичного ланцюжка, як-от: *Життя завжди на боці переможців. Воно допомагає своїм улюбленим, створює умови, розкладає пастки для супротивників. Ти тільки скористалася ситуацією. Вміло. От і все. Лора все одно була приречена. Власним характером. Від народження. І ти, навпаки, по-своєму врятувала її...* (Г.Тарасюк), чи: *Сіро-блакитний. Як то казав Гоголь? «Блакитна фарба сірого кольору», щось таке. Майже такого відтінку, як смуга на правому боці мого носа. Кажуть, що на смаглявій шкірі синці проявляються не відразу. Ха. <...>Мій ніс схожий на пір'я голуба. Сизого голуба. Кольором він схожий і на цей вагон у Паризькому метрополітені* (Лариса Денисенко).

Такий художній дискурс дістав назву 'актуалізованої' прози, протиставленої синтагматичній. Протиставлення ґрунтується на основі різних принципів оповіді. Якщо у синтагматичному типі прози переважають підрядні зв'язки, тобто, «організація речення подається як ієрархічна система, у якій елементи повідомлення перебувають у певній взаємозалежності» [1, 10], а межі речення і висловлення зазвичай співвідносяться, то актуалізована проза вирізняється синтаксичною розчленованістю. Обсяг речення у такому дискурсі значно скорочується, що спричиняє неспівпадіння меж речення і висловлення: «синтагматичний ланцюжок порушується у різних синтаксичних ланках» [1, 12].

Сучасний актуалізований прозовий дискурс сформувався під впливом монтування принципів авангардного кінематографу. Монтування у лінгвопрагматиці набуває статусу універсальної категорії, яка багато чим пояснює з'яву короткого, «рубаного» синтаксису із «притягненням» вставок, парцельованих і сегментних конструкцій. Зазначені конструкції ЕС відносять до синтаксичних засобів інтенсифікації висловлення, що разом із морфологічними засобами – прислівниками, вигуками, прийменниково-іменниковими сполуками, частками – слугують у дискурсі засобом реалізації цілей: створення особливого емоційно-експресивного тла оповіді; комунікативних завдань, головним із яких є не лише виокремлення реми, а і виділення у її складі найдинамічнішого фрагмента, завдяки якому актуалізується найбільш значуща інформація. Проте ствердження думки щодо того, що ЕС – «дитина» динамічного ХХ віку було б помилковим, бо учіння про експресію як підсилення зображення (образності) й виразності веде початок від античних мислителів, котрі детально розробили класифікацію фігур і тропів, досліджували розчленовані синтаксичні конструкції. Показовою у цьому сенсі є думка російського письменника Ф.М.Достоевського, висловлена у «Щоденнику письменника», датованому 1873 роком, на яку посилаються дослідники ЕС: «Вчора заходив приятель: «У тебе, каже, структура змінюється, рубана. Рубаєш, рубаєш – і вставлене речення, а тоді до вставленого ще вставлене, потім у дужках ще що-небудь вставиш, а тоді знову розрубуюєш, розрубуюєш...» [1, 90]. Хоча «рубаний» синтаксис започаткований давно, засоби ЕС залишались поза увагою класичної граматики, структура якої є системою сукупності рівнів – рівня звука, морфеми, слова, словосполучення, речення. Останнє розглядалось поза контекстом, а аналіз засобів ЕС не може бути відокремленим від контекстуальних зв'язків. Описові граматики ХХ століття базувалися на морфологічній формі члена речення, а саме речення стало об'єктом дослідження у такому вигляді, яким його «народила» синтагматична проза.

Таким чином, поширена у ХІХ-ХХ століттях теорія вербацентризму, що ставила дієслово у позицію «сонця», навколо якого, як планети, рухаються інші частини мови, а в його промінні формуються акціональні моделі у початковому (ізосемічному) вигляді, поступилась своїми позиціями ЕС, характерною ознакою якого є послаблення дієслівності. Значним кроком уперед стала «Комунікативна граматика російської мови», розроблена Г.Золотовою із співавторами [4], у якій пояснюються закономірності уживання ЕК і визначається місце у синтаксичній системі мови. Ця граматика досить помітно відійшла від традиційних таксономічних граматик, оскільки її основу складають такі категорії, як суб'єкт «мовного існування, момент мовлення, мовна ситуація», що забезпечує висловлення думки, уведено поняття темпоральної вісі тексту, комунікативного реєстру мовлення тощо. Окрім того, концепція Г.Золотової, базуючись на дискурсі, спрямована на таку граматику, «яка здобуває лінгвістичну інформацію із сукупності текстів і виявляє закономірності вираження смислів у текстах різного суспільного призначення, закономірності організації і функціонування текстів» [4, 9]. Проте не можна не погодитись із думкою М.Димарського щодо того, що «автори «Комунікативної граматики» не розмежовують тексти усної і писемної форм мовлення, а також отождожують поняття «текст» і «мовлення». «Отождоження тексту й мовлення, яке на певному етапі було, можливо, дуже продуктивним, сьогодні уявляється застарілим, непродуктивним, таким, що гальмує думку дослідника» [3, 15]. Для ЕС розмежування сфер усного і писемного мовлення є надто істотним, бо синтаксична експресія виявляється лише у художньому дискурсі в писемному авторському мовленні. Таке вузьке розуміння синтаксичної експресії ми запозичи-

ли у Г.Акімової, котра вважає, що «зміна стилістичного забарвлення й набуття експресивного значення перебуває у тісному зв'язку із порушенням синтетичності через аналітичні конструкції, які є менш частотними. Усний синтаксис багатий на розчленовані структури, які є для нього типовими. Тому поняття експресивного синтаксису ми пов'язуємо саме із авторським писемним мовленням» [1, 101].

У науковій літературі зустрічаємо і широке розуміння експресії [5, 6], коли поняття синтаксичної експресії співвідноситься як із писемною, так і усною формами мовлення на тій основі, що «усне і писемне мовлення не є окремими, особливими типами мовлення, а тільки різними формами, у яких функціонує те саме мовлення» [2, 5]. На наш погляд, отождоження синтаксичної експресії у живому писемному мовленні є неправомірним хоча би й на тій основі, що експресія у двох формах реалізується різними засобами: у живому мовленні головним чином через екстралінгвістичні просодичні засоби (ритм, темп, тон, пауза, мелодика, інтонація); у писемному мовленні зазвичай через стилістично марковану лексику і синтаксичні засоби – подрібнення синтагматичного ланцюжка, порушення об'єктивного порядку слів (узвичаєного для живого мовлення), паратентичні внесення, використання інших експресивних ресурсів. Фрагментарність, розчленованість мовленнєвого ланцюжка, характерні для розмовного синтаксису, знаходять своєрідне сфокусування у писемному мовленні і за відповідного пунктуаційного і синтаксичного оформлення використовуються як засіб ЕС у писемному авторському дискурсі із цілеспрямованим прагматичним ефектом. Вплітаючись у художній дискурс, «розмовний субстрат» виконує експресивно-прагматичну функцію, оскільки, окрім стилістичної мети – імітації живого мовлення, – має цілеспрямований вплив на адресата-читача. У цьому підтримуємо думку Г.Акімової, що за ступенем цілеспрямованості ЕК є близькими до ілокутивних. Саме близькими, а не тотожними, бо, на відміну від експресивних, ілокутивні акти є обов'язковими для будь-якої форми мовлення, для них не є характерними обов'язковість стилістичної маркованості, опора на певну синтаксичну модель [1, 100-101]. І все ж, незважаючи на істотні відмінності, в тім числі й у семантичній сфері, вважаємо, що ЕС конструкції не можна розглядати ізольовано від теорії мовленнєвих актів, зокрема, вчення про ілокутивні сили висловлення, оскільки у дискурсі тісно переплітаються два начала – змістово-сміслові і прагматичне, що реалізуються через різні мовні засоби.

У теорії мовленнєвих актів відзначено двоєдину функцію ілокутивного акту, який часто спрямовується не лише на те, щоб викликати певну первинну реакцію партнера комунікації, а й досягти мети «подальшого впливу через посередництво цієї первинної реакції», примусу адресата до «вибору певної лінії поведінки для певної позиції» [6, 124].

Цей момент і є основною точкою перемирення ілокутивних мовленнєвих актів з ЕС конструкціями, оскільки експресивний ефект є прагматично передбаченим і спрямованим на емоційний й інтелектуальний вплив на реципієнта. Таку впливову силу мають синтаксичні розчленовані конструкції, що характеризуються послабленням дієслівності й розривом синтаксичних зв'язків. Відповідно, підхід, за якого синтаксична експресія пов'язується із силою впливу спеціально розчленованих, «подрібнених» синтаксичних конструкцій, на нашу думку, є найбільш цікавим.

ЕС конструкції є відкритим переліком, який періодично поповнюється у працях різних авторів, зазнає розширення та урізноманітнення у новому сучасному художньому дискурсі.

Список використаних джерел

1. Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н.Акімова. – М.:Наука, 1990. – 168 с.
2. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О.В.Александрова. – М.: Высшая школа, 1984. – 211 с.
3. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М.Я.Дымарский. – СПб. : Изд-во СПб университета, 1999. – 284 с.
4. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / А.Г.Золотова, Н.К.Онипенко, М.Ю.Сидорова / под общей редакцией Г.А.Золотовой. – М.: Наука, 1998. – 528 с.
5. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А.П.Сковородников. – Томск : Изд-во ТГУ, 1981. – 345с.
6. Сусов И.П. Побудительность: деятельностно-коммуникативное и функционально-семантическое представление / И.П.Сусов // Императив в разнотипных языках. Тезисы докладов. – Л. : ЛГУ, 1988. – С. 124-127.

Summary. In the article the still non-researched problems of special interest of modern Linguistics about cultural grounds of natural language functioning are investigated. The currency of the content is specified due to the necessity to solve one of the most important problems of Linguistics – the problem of expressive syntax and it is motivated by a present-day interest of the researchers of the XX-

XXIth centuries to the problem of correlation of universal and nationally specific items in language, cultural grounds of language using, and possibility of national world picture studying through the linguistic factors. The body of cultural specific expressive syntactical units, which frequently function in modern discourse, is researched. The problem of national-cultural peculiarity is studied in the light of expressive syntax.

Key words: *national-cultural component, expressive function of the language, expressiveness, expressive syntax, discourse, national world picture.*

Отримано: 2.10.2012 р.

УДК 811.161.2'23:316.77:159.923

К. В. Коротич

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИПУ «ЧОЛОВІК-ВОЇН» У МЕЖОВІЙ СИТУАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ІВАНА БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»)

У статті виділено та схарактеризовано особливості комунікативної поведінки психологічного типу чоловік-воїн (за класифікацією психологічних типів Є. Весельницької та І. Калінаускаса) у межовій ситуації; виявлено та проаналізовано комплекс показових для представника цього типу комунікативних стратегій і тактик (оборони, наступу й спротиву), які чоловік-воїн використовує для утримання та посилення комунікативної позиції.

Ключові слова: *психологічний тип людини, комунікативна поведінка, мовленнєва поведінка, комунікативна позиція, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.*

У сучасній лінгвістиці провідним є антропоцентричний підхід до розгляду мовних явищ, тому в цій розвідці ми розглянули відображення психологічних особливостей людини у дзеркалі мови. Дослідження цієї проблеми допоможе розв'язати чимало теоретичних і практичних питань: зокрема, створення типології мовленнєвих засобів та комунікативних стратегій і тактик, характерних для різних психологічних типів людей; підтримання за допомогою вербальних і невербальних засобів кооперативної комунікації; утримання від конфліктів та їх переведення в конструктивне русло; уникнення комунікативних невдач тощо. Але, незважаючи на значущість цього напрямку лінгвоперсонології, він перебуває на периферії сьогочасних лінгвістичних досліджень. Із мовознавчого та комунікативного поглядів зараз в Україні вивчають лише класифікацію психічних его-станів, створену Е. Берном [5; 6], якій присвячені короткі огляди, подані в підручниках для вищої школи [4, 110–112; 11, 65–67; 9, 171–174]. Теорію Е. Берна в комунікативній площині розвивають лише Ф. Бацевич, котрий застосовує трансакційний аналіз для визначення комунікативних позицій учасників спілкування, досягнення адресантом комунікативної переваги внаслідок підвищення комунікативного статусу тощо [2, 97; 3], та О. Ємельянова, яка в дисертації «Мовленнєве вираження статусу адресата в англійському художньому дискурсі закоханих» схарактеризувала кооперативну та конфліктну мовленнєву взаємодію між закоханими, котрі перебувають в его-станах Батька¹ та Дитини [8]. Інші ж аспекти аналізу мовленнєвої та комунікативної специфіки представників різних психологічних типів залишаються нині поза увагою мовознавців.

Тому метою нашої статті є виявлення та лінгвістичний опис реєстру комунікативних стратегій і тактик психологічного типу *чоловік-воїн* у межовій ситуації.

Психологічний тип *чоловік-воїн* разом з іншими на підставі тривалих спостережень і досвіду консультування виділили психологи І. Калінаускас та Є. Весельницька, які обґрунтували класифікацію психологічних типів людей за типами соціалізації, тобто характерними моделями їхньої поведінки в соціумі. Серед чоловіків було виділено психологічні типи *воїн, хазяїн, подарунок, авантюрист* і симетрично серед жінок – *воїна, хазяйку, приз і музу*.

За характеристикою, поданою Є. Весельницькою в роботі «Жінка в чоловічому світі», чоловік-воїн є соціальним ідеалом. Це борець. Він виявляє значну соціальну активність. Воїн може бути і агресивним амбіційним хижакком, котрий прагне все захопити, і невтомним борцем за праву діло, який захищає всіх несправедливо ображених, в усіх ситуаціях бореться за справедливість, є визволителем пригноблених і скривджених [7].

Матеріалом для спостережень стало мовлення головного героя роману І. Багряного «Сад Гетсиманський» Андрія Чумака. Наш вибір зумовлений тим, що цей персонаж за описом його вдачі, ідеалів, цінностей та поведінки, поданим письменником, належить до аналізованого типу – *чоловік-воїн*, до того ж, перебуває в межовій ситуації – під слідством – і яскраво розкривається як людина-борець.